

KRIVIČNO PRAVNI ASPEKTI VEŠTAČENJA BIOLOŠKIH TRAGOVA LJUDSKOG POREKLA I DNK ANALIZA

S obzirom da se sve češće srećemo sa DNK veštačenjem, pogotovo u krivičnim postupcima, neophodno je da svi mi, koji na bilo koji način učestvujemo u tim postupcima imamo određeno predznanje o svemu što prethodi ovom složenom veštačenju.

Ovo posebno s razloga što tužilaštvo i sudovi pridaju preveliki značaj ovom veštačenju kao dokazu u krivičnom postupku. Da bi smo razumeli prirodu ovog veštačenja moramo imati neka saznanja o tome šta istom prethodi odnosno kako se uopšte dolazi do samog veštačenja.

DNK veštačenju prethodi DNK analiza koja se vrši na osnovu bioloških tragova koji su pronađeni na licu mesta izvršenja određenog krivičnog dela, licima i predmetima, odnosno lokacijama koji se dovode u vezu sa tim krivičnim delom.

Dakle, pre čitanja i tumačenja samog veštačenja potrebno je da imamo neke informacije o tome šta su biološki tragovi, kako se dele, kako se isti izuzimaju sa lica mesta ili predmeta koji se dovode u u vezu sa izvršenjem krivičnog dela, kako se isti fiksiraju, pakuju i transportuju do laboratorija u kojima se obavljaju veštačenja. Takođe, važno je da znamo šta je DNK, koje su pretpostavke za DNK analizu, kolika je dokazna snaga ove metode identifikacije u odnosu na druge metode identifikacije, kolika je primena ove vrste analize, zakonsku regulativu vezanu za ovu vrstu veštačenja, koliki je značaj DNK registra odnosno DNK baze podataka.

DNK analiza vrši se na osnovu prikupljenih bioloških tragova odnosno uzoraka. Za primenu bioloških metoda ispitivanja u procesu trasološke identifikacije podobni su samo tragovi biološke prirode koji čine:

- a) tragovi ljudskog porekla - krv, izlučevina - sperma i pljuvačka, dlaka, koža, mišići i kosti;
- b) tragovi životinjskog porekla - krv, tkiva, dlake, perje, otisci nogu, zuba, krljušt ribe i sl.;
- c) tragovi biljnog porekla - delovi biljke, komadi stabla i grana, lišće, trava, seme, polen i sl.

U sudskim postupcima najčešće se srećemo sa biološkim tragovima ljudskog porekla.

Prikupljanje bioloških tragova koji se koriste za DNK analizu vrše kriminalistički tehničari. Službena lica koja sprovode uviđaj moraju biti opremljena adekvatnom zaštitnom opremom (zaštitna odela, kape, rukavice, maske) i moraju koristiti sterilne instrumente i posude. Biološki tragovi se

uzimaju u količini koja je dovoljna za veštačenje koje će se odmah vršiti, kao i za potrebe eventualnog dodatnog, kasnijeg veštačenja.

Vrlo često zbog loše sprovedenog uviđaja i neadekvatne opreme dolazi do kontaminacije i degradacije ovih tragova. U savršenim uslovima, koji kod nas na žalost ne postoje, važno je izvršiti obezbeđenja lica mesta, tragova i predmeta. Pored toga, potrebno je da službena lica koja vrše uviđaj budu obučena za to i da poštuju određene procedure i standarde prilikom obrade lica mesta. Zatim, važno je da se sva lica koja postupaju u toku uviđaja uzdrže od jela, pića, pušenja, kivanja, kašljanja i tome slično. Sve to često nije slučaj, pa zbog toga veliki broj uzoraka izuzetih sa lica mesta nije upotrebljiv odnosno nije podoban za DNK analizu.

Često se dešava da od izvršenja krivičnog dela do dolaska uviđajne ekipe prođe izvesno vreme i da za to vreme na licu mesta dođe do promena usled dejstva prirodnih sila ili usled uticaja ljudi. Usled različitih okolnosti i uslova, tragovi biološkog porekla mogu promeniti formu, kvalitet, izgled i kompaknost, pa se zbog toga odmah po pronalaženju opisuju skicom odnosno dokumentuju fotografijom, fiksiraju i konzerviraju i što je moguće pre dostavljaju na veštačenje. Ovi tragovi moraju biti upotrebljivi da bi se na osnovu njih izvršilo veštačenje koje opet mora biti prihvaćeno kao dokaz u postupku.

BIOLOŠKI TRAGOVI LJUDSKOG POREKLA – ZNAČAJ I PRIKUPLJANJE

Ovi tragovi se mogu naći na raznim mestima i predmetima pronađenim na licu mesta ili mesta gde se vrši uviđaj, zatim na odeći, obući, kako izvršioca krivičnog dela, tako i žrtve odnosno oštećenog. Za DNK veštačenje su dovoljne minimalne količine **upotrebljivih** uzoraka.

U tragove ljudskog porekla ubrajaju se tragovi papilarnih linija, stopala, zatim zubi, krvi, dlaka i sl.

Tipovi bioloških tragova i mesta njihovog naaženja

Predmet	Lokacija DNK	Izvor DNK
Palica, motka	drška, kraj	znoj, koža, krv, tkivo
Kapa, marama, maska	unutrašnja površina	znoj, dlaka, perut
Naočare	oko nosa, ušiju, staklo	znoj, koža
Higijenski ubrus	površina	sluz, krv, znoj, sperma, cerumen
Prljav veš	površina	krv, znoj, sperma,

		izbljuvak
Čačkalica za zube	vrh	pljuvačka
Opušak cigarete	filter	pljuvačka
Koverat ili marka	lizana površina	pljuvačka
Traka ili konopac	unutrašnja/spoljašnja površina	koža, znoj, dlake
Flaša, konzerva, čaša	deo u kontaktu sa ustima	koža, pljuvačka
Korišćeni kondom	unutrašnja/spoljašnja površina	sperma, vaginalne i rektalne ćelije
posteljina	površina	znoj, dlaka, sperma, pljuvačka, koža
mesto ugriza	na telu ili odeći	pljuvačka
nokti	ispod nokta	koža, krv

Pojedinačna obrada pojedinih predmeta i tragova

Tragovi krvi

Krv je trag koji je čest pratilac brojnih krivičnih dela. Takođe, trag krvi je i značajan nosilac informacija o izvršiocu, žrtvi, kao i o onome što se događalo tokom izvršenja krivičnog dela. Često se tragovi krvi zbog malih količina teško uočavaju na mestu događaja ili se nalaze na tamnim ili šarenim površinama. Stvar otežava i to da se na mestu događaja mogu naći i tragovi drugih materija koje nalikuju na ljudsku krv. (tragovi voćnih sokova, boja i sl.)

Ono što dodatno komplikuje problem otkrivanja i daljeg fiksiranja tragova krvi je činjenica da na licu mesta, neretko dolazi do mešanja krvi različitih aktera događaja (žrtve, napadača...).

Prilikom postupanja sa tragovima krvi, treba imati na umu da se samo pravilnim rukovanjem, pakovanjem i čuvanjem pronađenih tragova biološkog materijala ostvaruju preduslovi za sprovođenje DNK analize.

Tragovi pljuvačke

Ovi tragovi se mogu fiksirati u odbačenim opušcima cigareta, žvakama, četkicama za zube, kovertama, maskama, čašama, flašama, u tragu ugriza i sl. Ovde je potrebna manja količina nego kada je krv u pitanju.

Uzorci dlaka

Kada su u pitanju uzorci dlaka, posebno treba voditi računa da se ne oštete koreni dlaka. Pored dlaka koje same otpadnu, mogu nastati i tragovi u vidu nasilno iščupanih, prekinutih ili isečenih dlaka. Kod velikog broja krivičnih dela dolazi do borbe između izvršioca i žrtve. Takvi tragovi dlaka, pored informacija o ostaviocu traga nose i informacije o samom događaju.

Ostale tragove poput *sperme, izmeta, urina, gnoja ili izbljuvka* srećemo u praksi mnogo ređe. Sperma, recimo ima svoj značaj prilikom dokazivanja krivičnih dela protiv polne slobode, najčešće kod krivičnog dela silovanja.

ZNAČAJ PRAVILNOG VRŠENJA UVIĐAJA I RADA NA LICU MESTA ZA VEŠTAČENJE BIOLOŠKIH TRAGOVA.

Dakle, dobro sproveden uviđaj predstavlja osnov za dalji krivični postupak.

Osnovna odlika svih materijalnih tragova je ta što oni nastaju i egzistiraju po zakonima prirodnih nauka. Prirodni zakoni su nepodmitljivi, tragovi nastaju uvek kada se za to steknu određeni uslovi i uvek na isti način, te onaj koji poznaje prirodne zakone može dobiti pouzdane informacije o događaju ili objektu od koga potiče. Takve informacije su toliko objektivne da su izvan svake sumnje i verodostojnije su od svakog drugog dokaza.

Iako lice mesta obrađuju samo kriminalistički tehničari, danas postoji stanovište da bi to trebalo zajedno sa njima da rade specijalisti sudske medicine koji su najstručniji. Osim što bi mogli da pravilno usmeravaju kriminalističke tehničare oni znaju i značaj najsitnijih tragova biološkog porekla. Ovo posebno sa razloga što biološki tragovi koji se koriste za DNK analize su tragovi koji imaju toliko mogućnosti za grešku u procesu od njihovog pronalaženja pa do dolaska u sudnicu u vidu dokaza (lanac pritežanja).

Biološki tragovi i DNK analiza

Biološkim tragovima bavi se forenzička genetika - Forenzika u najširem smislu podrazumeva primenu znanja i tehnologija iz različitih nauka u rešavanju pravnih pitanja. Posebno popularna oblast forenzike je forenzička genetika. Forenzička genetika vrši serološke i DNK analize fizioloških tečnosti i tkiva, s ciljem identifikacije i individualizacije jedinki, životinja ili mikroorganizama.

Otkriće koje je donelo nove mogućnosti policiji i pravosuđu u rešavanju krivičnih dela je početak primene dezoksiribonukleinske kiseline sredinom 80 - tih godina. Identifikacija lica na osnovu DNK predstavlja najveći doprinos forenzičkih nauka 20 veka u razvoju savremenih načina otkrivanja i dokazivanja krivičnih dela. Značaj pronalaska duple DNK spirale, a zatim i njene primene je jedan od 10 najvećih pronalazaka u ljudskoj istoriji.

Najvažnija grana moderne forenzičke genetike je analiza molekula DNK. DNK analiza se koristi u forenzičkoj nauci da poveže osumnjičene sa uzorcima krvi, kose, pljuvačke ili semene tečnosti pronađene na mestu zločina ili na predmetima koji se dovode u vezu sa učinjenim krivičnim delom. Koristi se pri utvrđivanju nevinosti prethodno osuđene osobe, kao i u različitim situacijama gde je potrebna identifikacija ljudskih ostataka, utvrđivanje očinstva i tome slično.

DNK je molekul od dva lanca, oblika dvostruke spirale. Ova struktura DNK je fizička osnova za nasleđivanje: DNK replikacijom genetska informacija se duplira podelom lanaca i korišćenjem svakog lanca za sintezu novog partnerskog lanca.

MOLEKUL DNK je izuzetno pogodan za analizu u forenzičke svrhe iz sledećih razloga:

Jedinstven je za svaku osobu (sa izuzetkom jednojajčanih blizanaca)

Nemoguće je u potpunosti izbeći ostavljanje DNK materijala za sobom (on se nalazi svuda: u korenu vlasi, epitelnim ćelijama, telesnim tečnostima..).

Postojan je, pa se stoga može analizirati i mnogo vremena nakon deoponovanja na određenim predmetima.

Veoma mala količina DNK je dovoljna za dobijanje DNK profila.

IDENTIFIKACIJA NA OSNOVU DNK

Svako živo biće poseduje DNK sekvence koje su jedinstvene za vrstu kojoj pripada. Identifikacija pojedinaca unutar ljudske vrste se zasniva na analizi delova DNK molekula koji se najviše razlikuju između pojedinaca. Rezultat analize jeste identifikacioni DNK profil koji je jedinstven za svaku osobu.

MITOHONDRIJALNA DNK

Mitohondrije su ćelijske organele koje obezbeđuju energiju za funkcionisanje ćelija. Za razliku od nuklearne (jedarne) DNK, koja je kombinacija naslednog materijala roditelja, mitohondrijalna DNK, poput Y hromozoma, nasleđuje se samo od jednog roditelja, u ovom slučaju od majke. Ovo je veoma važno u

forenzici, jer analiza ostataka nestale osobe, gde poznati roditelji sa majčine strane mogu da obezbede referentne uzorke za direktno upoređivanje sa uzorcima dobijenih sakupljenih ostataka tj. ispitivanjem mitohondrijalne DNK. Međutim, mitohondrijalna DNK analiza je ograničena u poređenju sa analizom jedarne DNK u toliko što ne može da razlikuje dve osobe u bliskom srodstvu (ako je srodstvo preko ženske linije).

Sekvenciranje mt DNK se koristi često prilikom identifikacije posmrtnih ostataka iz grupnih grobnica. Tako je potvrđeno da se čuvena porodica Romanov nalazi u grobnici u blizini Ekaterineburga. Mitohondrijalna DNK je mnogo trajnija od jedra ćelije i može se koristiti za identifikaciju veštačenja na osnovu ljudskih ostataka starih i po nekoliko hiljada godina.

ANALIZA Y HROMOZOMA – Y hromozom je vrsta polnog hromozoma karakterističnog za muški pol. Muškarci sadrže jedan Y hromozom, dok ga žene nemaju. Analiza ovog hromozoma se u praksi najčešće primenjuje kod krivičnih dela silovanja, u slučajevima gde nije moguće primeniti deferencijalnu analizu, gde je broj semenih ćelija mali, gde je učinilac dela zbog vazektomije ostavio samo epitelne, ali ne i semene ćelije i td.

SPORNI TRAGOVI

Biološki tragovi se dostavljaju radi DNK analize. Na osnovu činjenice da li je poznato kome pripada biološki trag, trag se označava kao sporni ili kao nesporni. Nesporni trag je biološki materijal osobe čiji nam je identitet poznat. To praktično znači da DNK profil vezujemo za određenu osobu i on predstavlja identifikacionu karakteristiku te osobe. Sporni tragovi su svi ostali biološki tragovi koji su izuzeti sa lica mesta. Njihovom analizom se utvrđuju forenzički DNK profili. DNK veštačenje je komparativna metoda, što znači da se zasniva na poređenju DNK profila. Kada se utvrdi DNK profil spornog traga onda se on poredi sa DNK profilima nespornih tragova.

PRETPOSTAVKE ZA DNK VEŠTAČENJE / DNK VEŠTAČENJE

Da bi biološki tragovi prikupljeni na licu mesta imali dokazni značaj, potrebno ih je **analizirati**. Nakon analize izolovanog DNK iz biološkog uzorka vrši se upoređivanje DNK profila i biostatistička obrada rezultata. Zatim veštak piše svoj nalaz i mišljenje koji se potom interpretira na sudu.

DOKAZNA SNAGA DNK VEŠTAČENJA U ODNOSU NA DRUGE METODE IDENTIFIKACIJE

Kada govorimo o identifikaciji lica koriste se u praksi različite metode kako bi se utvrdila ličnost nepoznatog učinioca krivičnog dela, identitet leša itd. Među najčešćim su: **krvne grupe** koje su korišćene kao prvo genetičko sredstvo za raspoznavanje pojedinaca i može se izvršiti za samo nekoliko minuta, ali na žalost ovaj test nije dovoljno pouzdan jer najveći deo populacije pripada 0 grupi.

Još jedna od metoda koje se koriste je i **daktiloskopija** kao naučno tehnička kriminalistička metoda koja se bavi izučavanjem, registracijom, klasifikacijom i upoređivanjem crteža papilarnih linija na koži prstiju, dlanova i tabana u cilju identifikacije lica. Ne postoje dve identične konfiguracije - šare otisaka prstiju, ali vrlo često se nalaze otisci koji su vrlo slični kod različitih osoba. Daktiloskopski dokaz je najjači kad se dokaže da je trag prsta nastao upravo i samo za vreme izvršenja krivičnog dela. Danas se daktiloskopsko veštačenje vrši u cilju određivanja da li dva otiska potiču od iste osobe i to putem sistema automatske identifikacije po otiscima papilarnih linija (AFIS). Taj sistem je sastavni deo razmene podataka u okviru međunarodne policijske saradnje. **Ova vrsta veštačenja ima prednost u odnosu na DNK veštačenje** samo kad su u pitanju jednojajčani blizanci jer u tom slučaju na osnovu DNK veštačenja nije moguće utvrditi ko je od njih ostavio trag.

Svi ovi podaci govore u prilog značaju DNK veštačenja u odnosu na druge metode identifikacije i to kako u aktuelnim, tako i u starim, nerešenim postupcima.

PRIMENA DNK VEŠTAČENJA POSLE PRAVNASNAŽNOSTI PRESUDE „PROJEKAT NEVINOSTI“ THE INNOCENCE PROJECT

Osnivači ovog projekta 1992 godine bili su Beri Šek (Barry Scheck) i Piter Nojfeld (Peter Neufeld), profesori prava na „Benjamin Cardozo School of Law“ u NY. Zahvaljujući ovom projektu preko 200 pogrešno osuđenih zatvorenika je oslobođeno. Zbog ovakvog uspeha isti projekti ustanovljeni su i u drugim zemljama pri pravnim fakultetima.

Ovi testovi koji se rade nakon pravnosnažnosti presude ne isključuju obavezno krivicu osuđenog lica, već sud mora da ceni njihov značaj u odnosu na sve ostale dokaze. Mnogi smatraju da je dovoljno da se njihov DNK ne nalazi na licu mesta kako bi bili oslobođeni.

Dakle, DNK veštačenje našlo je svoju primenu, počev od 1992. godine u ponovnom otvaranju pojedinih starih nerešenih predmeta iz 70 - tih godina u nekim državama SAD i njihovim nacionalnim DNK bazama podataka. U velikom broju ovakvih slučajeva dokazana je nevinost osuđenih lica ali nisu

pronađeni stvarni krivci. Neki od njih su proveli i po 15 i više godina u zatvoru, pre nego što su oslobođeni zahvaljujući DNK veštačenju.

VEŠTAČENJE KAO DOKAZNO SREDSTVO

Veštačenje se određuje naredbom u pisanoj formi i to određuje organ koji vodi postupak. U naredbi će se navesti u pogledu kojih činjenica se obavlja veštačenje i kome se poverava. Ova naredba dostavlja se strankama u postupku. Javni tužilac je ovlašćen da sprovodi prethodnu istragu i da izdavanjem obavezujućih naloga ili neposrednim rukovođenjem usmerava radnje policije u prethodnoj istrazi. Uz objektivne pokazatelje iz dosadašnje sudske prakse kod pojedinih grupa krivičnih dela se najčešće pojavljuje potreba za određivanjem DNK veštačenja. U tom smislu je neophodno da javni tužioci imaju određena saznanja iz ove oblasti, ali i o značaju i problemima sa kojima se dosadašnja sudska praksa suočavala u primeni bioloških tragova putem metode DNK otiska.

DNK veštačenja vrše državne ustanove koje imaju DNK laboratorije. Složena veštačenja vrše ustanove ili organi koji određuju jednog ili više stručnjaka koji će izvršiti veštačenje.

Policija vodi određene evidencije ličnih i drugih podataka među kojima je i evidencija lica nad kojima je sprovedena DNK analiza (koja se ne može obaviti bez DNK veštačenja), a koji se podaci čuvaju trajno. Međutim, ovakva evidencija je daleko od prave baze DNK profila koja kod nas još uvek, na žalost nije uspostavljena.

Aktuelni zakonik o krivičnom postupku predviđa i stručnog savetnika.

STRUČNI SAVETNIK - član 125. ZKP – a

Stručni savetnik je lice koje raspolaže stručnim znanjem iz oblasti u kojoj je određeno veštačenje. Stranka može izabrati i punomoćjem ovlastiti stručnog savetnika kada organ postupka odredi veštačenje. Ne bi imalo mnogo smisla da stručnog svetnika angažuje ona stranka po čijem je predlogu naređeno veštačenje i određen veštak kome je veštačenje povereno, iako bi prema stavu 2. člana 125. i to dolazilo u obzir. Javni tužilac je do podizanja optužnice organ postupka, pa stručnog svetnika može da ima samo posle podizanja optužnice, ali malo je verovatno da će ga i tada angažovati.

Okrivljeni i oštećeni kao tužilac imaju pravo da organu postupka podnesu zahtev za postavljanje stručnog savetnika.

Prava i dužnosti stručnog savetnika - član 126.

Stručni savetnik ima pravo da bude obavješten o danu, času i mestu veštačenja i da prisustvuje veštačenju kojem imaju pravo da prisustvuju okrivljeni i njegov branilac, da u toku veštačenja pregleda spise i predmet veštačenja i predlaže veštaku preduzimanje određenih radnji, da daje primedbe na nalaz i mišljenje veštaka, da na glavnom pretresu postavlja pitanja veštaku i da bude ispitan o predmetu veštačenja. Razlika između veštaka i stručnog savetnika je u tome što stručni savetnik organima postupka ne podnosi nalaz i mišljenje, već samo ukazuje na nedostake u nalazu i mišljenju veštaka koga je odredio sud. Stručni savetnik se ispituje o predmetu veštačenja i tada ima priliku da izloži svoj nalaz i svoje mišljenje, ali njegov iskaz ni tada nema procesnu formu nalaza i mišljenja veštaka. Taj iskaz ima dokaznu snagu i sudija se u obrazloženju presude na njega može pozvati.

VRSTE VEŠTAČENJA

1. Aktuelni ZKP: posebne vrste veštačenja
 - a. Veštačenje telesnih povreda
 - b. Veštačenje leša
 - c. Psihijatrijsko veštačenje
- **Veštačenje telesnih povreda /čl. 127. ZKP – a)**

Osim dužnosti veštaka da tačno opiše povrede, on mora obratiti pažnju i na pronađeni biološki materijal, što je novina u Zakoniku.

- **Veštačenje leša - u slučaju sumnje da je smrt prouzrokovana krivičnim delom**

Postoje brojni razlozi zbog kojih se određuje eshumacija leša u cilju pregleda i obdukcije od strane veštaka sudsko medicinske struke, između ostalog i **zbog uzimanja uzorka tkiva za identifikaciju i uzimanja uzorka sa leša radi forenzičko – toksikološke analize.**

U praksi se posle eshumacije najčešće određuje obdukcija radi otklanjanje sumnje na nasilnu smrt i za potrebe uzimanja uzorka za DNK analizu u postupcima utvrđivanja očinstva ranije preminulih osoba.

Zakonikom o krivičnom postupku uneta je novina kojom je predviđeno da će obdukciju vršiti lekari, po pravilu sudsko – medicinske struke. Ovo je izuzetno značajna novina u skladu sa međunarodnim dokumentima.

Još jedna novina u Zakoniku vezana za ovo veštačenje što je osim ostalih obaveza veštaka koje se tiču utvrđivanja drugih činjenica kao što je tačno vreme i

uzrok smrti odnosi se na nađeni biološki materijal, tragove i sumnjive materije, koji veštak mora da opiše i sačuva za biološko veštačenje, ako ono bude određeno.

Telesni pregled osumnjičenog ili okrivljenog odnosno drugog lica odnosno uviđaj lica

ZKP je predviđa da **ukoliko ne bi nastupila šteta po zdravlje okrivljenog ili drugog lica od njih se mogu uzeti i uzorci radi analize. Najčešće se u praksi uzima bris bukalne sluznice (bris iz usne duplje) radi DNK veštačenja.**

Telesni pregled drugih lica može se obaviti sa njihovim pristankom, ali i bez pristanka ukoliko se mora utvrditi da li se na njihovom telu nalazi određeni trag ili posledica krivičnog dela. Pod drugim licima, u praksi se uglavnom misli na oštećene.

Po aktuelnom ZKP – u predviđeno je odredbama čl. 142. (uzimanje uzoraka za forenzičko – genetičku analizu) kada javni tužilac ili sud može narediti uzimanje ovih uzoraka.

Zatim Zakonik kaže na kraju ovog člana da vođenje evidencije o uzetim uzorcima, njihovo čuvanje i uništavanje se uređuje aktom iz čl. 279 ovog Zakonika. Član 279. - Način vođenja kaznene evidencije uređuje Vlada.

FORMIRANJE I KORIŠĆENJE DNK BAZE PODATAKA

Nacionalne DNK baze podataka služe kao sredstvo za uspešno razrešenje krivičnih dela, ali i za uspešnu međunarodnu saradnju u ovoj oblasti.

Velika Britanija najduže koristi DNK i ima zakonom regulisanu DNK bazu podataka. Ova baza sadrži dve vrste podataka: uzorke sa lica mesta i uzorke osumnjičenih, odnosno osuđenih lica. Ova baza predstavlja najveću forenzičku bazu podataka na svetu.

SAD imaju prvu zakonom regulisanu posebnu DNK bazu. Na saveznom nivou ova problematika regulisana je zakonom iz 1994 godine. FBI je 1998 godine zvanično pustio u rad CODIS – federalnu bazu podataka sa 50 baza podataka pojedinih država, a u SAD je 1999 godine uveden i Nacionalni DNK indeks sistem (National DNA Index System NDIS) koji povezuje sve nivoe borbe protiv kriminala, federalne, državne i lokalne. Ova baza sastoji se iz 4 dela: baze podataka osuđenih lica, baze podataka bioloških tragova sa lica mesta, baze DNK profila lica koji su najbliži srodnici nestalih i baze neidentifikovanih ljudskih ostataka.

Mnoge evropske države imaju ozbiljne baze DNK. Među njima su Holandija, Austrija, Nemačka, Švajcarska, Belgija.

ZNAČAJ DNK BAZE PODATAKA NA PLANU MEĐUNARODNE I MEĐUDRŽAVNE SARADNJE

Imajući u vidu da međunarodni terorizam i organizovani kriminal ne poznaju granice i da su u sve većoj ekspanziji, države su organizovale međunarodnu saradnju. Sa povećanjem korišćenja DNK veštačenja sve više država kroz nacionalne baze podataka skladišti, upravlja i poredi DNK profile.

PRUMSKI SPORAZUM – Prum konvencija je ugovor koji je potpisan 27.5.2005 godine od strane Austrije, Belgije, Francuske, Nemačke, Luksemburga, Holandije i Španije u gradu Prum u Nemačkoj. Konvencija je kasnije usvojena od strane svih država potpisnica Šengenskog sporazuma. Osnovni elementi konvencije se odnose na pojačanje prekogranične saradnje, posebno u borbi protiv terorizma. Ovaj akt značajno mesto poklanja DNK profilima iz baza podataka i mogućnosti njihove razmene.

SLUŽBENA BAZA PODATAKA KOD NAS I NJEN ZNAČAJ

Naša zemlja usvojila je 26.03.2018. godine Zakon o nacionalnom DNK registru, koji vodi ministarstvo unutrašnjih poslova preko forenzičke službe. Predviđeno je da će baza podataka biti uspostavljena u roku od 2 godine od dana donošenja ovog zakona. Na žalost, ovaj zakon izuzetne važnosti napisan je u 11 članova i to vrlo nestručno i nepismeno.

Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti podneo je Ustavnom sudu Srbije Predlog za ocenu ustavnosti Zakona o nacionalnom DNK registru, a takođe je predložio Ustavnom sudu da u skladu sa svojim ovlašćenjima, ukaže Narodnoj skupštini na potrebu donošenja novog zakona o DNK registru ili potrebu izmena i dopuna postojećeg zakona.

Predlog za ocenu ustavnosti zasniva se na činjenici da je, uprkos odredbi člana 42. Ustava, kao i ranijem izraženom stavu Ustavnog suda da se obrada podataka uređuje isključivo zakonom, zakonodavac propisao da se bliži uslovi za razmenu i prenošenje podataka iz DNK registra uređuju podzakonskim aktom Vlade.

Posebno je ukazano na neka pitanja. Ta pitanja se odnose na uslove pod kojim se vrši upis i brisanje podataka u DNK registru, rokove čuvanja svih podataka u DNK registru, uslove pod kojima se vrši obrada podataka u DNK registru, a posebno uslove pod kojima se vrši upis i brisanje podataka iz registra o maloletnim licima i žrtvama izvršenja krivičnog dela, razmenu podataka iz DNK

registra sa drugim državama i međunarodnim organizacijama koja se može odvijati samo na osnovu zakona, tj. ratifikovanih međunarodnih sporazuma.

Osnovna manjkavost ovog zakona je što će se registar nalaziti u policiji, a ne postoji nikakva mera ili rešenje kojim bi se sproveo civilni nadzor u vezi sa postupanjima sa tom bazom podataka. To je najintimnija baza koju policija može da ima u vezi sa nečijom privatnošću. Postoje zemlje u kojima je DNK registar u rukama policije, ali nadzor nad njim obavlja civilni sektor, odnosno stručni organi u kojima sede biolozi i pravnici. Oni vrše konstantan nadzor i donose pravila po kojima će policija da postupa. Našoj policiji je potpuno neprihvatljivo da biolozi sačinjavaju pravilnik o biološkim tragovima, po kojem će ona da postupa. U uređenim zemljama policija upravo od biologa traži da takva pravila formuliše. Dodatna manjkavost aktuelnog zakona jeste to što će se mnogo ljudi naći u DNK registru, a da pritom ne postoji mehanizam njihovog uklanjanja iz te baze.

Ovaj zakon ostavlja mogućnost da se brisanje iz registra definiše naknadno, policijskim pravilnikom. A policija čak odbija da postupi po sudskim zahtevima, ukoliko nisu u skladu sa njihovim pravilnicima. Policija nije prihvatila nijedno stanovište struke tokom izrade predloga ovog zakona.

U Zakonu je predviđeno da su sve DNK laboratorije na teritoriji Srbije u obavezi da dostave MUP-u sve DNK profile kojima raspolažu, a koji su dobijeni za potrebe krivičnog postupka. Ne pravi se nikakva razlika između DNK profila osoba koje su samo osumnjičene za izvršenje krivičnog dela, a postupak protiv njih nije vođen ili su pravnosnažno oslobođeni, i onih koji su osuđeni za izvršenje krivičnih dela. Niti se uzima u obzir vrsta i težina izvršenog krivičnog dela. Postavlja se pitanje šta je uopšte svrha takvog neselektivnog dostavljanja ogromnog broja podataka. Zloupotrebe podataka nikad nije moguće isključiti, čak ni u sistemima koji su mnogo preciznije i kvalitetnije uređeni od ovog.

Srbija bi trebalo da ima ovaj registar. Međutim, bitno je kako bi registar trebalo da izgleda. Trebalo bi da sledi standarde koji su praktično globalno prihvaćeni, a koji uvažavajući potrebe suzbijanja kriminala, maksimalno vode računa i o garancijama ljudskih prava. Sam tekst zakona nije u skladu sa našim Ustavom, sa preporukama Saveta Evrope, ali ni sa stavovima izraženim u odlukama Evropskog suda za ljudska prava.

Evropski sud za ljudska prava u odlukama starim i po deset godina, utvrdio da je zadržavanje otisaka prstiju, ćeljskih uzoraka i DNK profila, bez pravljenja razlika da li je lice samo osumnjičeno ili osuđeno, nešto što ne uspostavlja pravedan odnos između javnog i privatnog interesa, da dovodi do neopravdanog mešanja u privatni život i da predstavlja povredu Evropske konvencije.

Značaj postojanja ovakve baze je višestruk. Ustanovljavanjem ozbiljnog registra DNK podataka, osim u rasvetljavanju krivičnih dela, imao bi i veliku ulogu u pronalaženju nestalih osoba za vreme sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Takođe, takva baza podataka omogućila bi bolju razmenu DNK profila na međunarodnom nivou u cilju suzbijanja kriminala.

Iako je u sudovima širom Srbije veliki broj krivičnih postupaka rešen upravo zahvaljujući DNK veštačenju, naša zemlja još uvek nema ustanovljen registar. Čak 20.000 uzoraka kostiju iz masovnih grobnica u Batajnici, BiH i na Kosmetu je identifikovano je u laboratorijama u Beogradu, Tuzli, Sarajevu i Banja Luci.

DNK VEŠTAČENJE I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

Korišćenje DNK baze podataka iziskuje uspostavljanje balansa između pravne sigurnosti i zaštite ljudskih prava. Sve baze podataka sačinjene su iz 2 dela: baze podataka DNK profila dobijenih iz tragova – neidentifikovani DNK profili i baze podataka lica čiji se DNK profili upoređuju sa neidentifikovanim tragovima – baza podataka poznatih donatora.

U različitim državama DNK baze podataka poznatih donatora se određuju različito: negde se čuvaju DNK profili uhapšenih lica, negde samo osuđenih, a u nekim samo DNK profili lica osuđenih za određena krivična dela ili na određene kazne zatvora.

Iako policija i pravosuđe insistiraju na što širem krugu lica čiji se DNK profili nalaze u bazama podataka, s druge strane brojne organizacije za zaštitu ljudskih prava se zalažu upravo za suprotno odnosno za što užu krug.

U jednom periodu grupe boraca za ljudska prava oštro su kritikovali primenu DNK analize i stvaranje baza DNK profila. Naime, nevladine organizacije za borbu ljudskih prava dobile su dozvolu od Evropskog suda za ljudska prava da podnose naučne dokaze o prirodi privatnosti genetskog materijala i informacija sadržanih u DNK. Oni su naglašavali da priroda DNK uzorka, koji uključuje mnoštvo veoma ličnih podataka koji se odnose na jedinstven identitet pojedinaca, medicinske podatke, informacije o srodnicima, ne dopušta njihovo uzimanje i skladištenje.

Iz svega navedenog može se zaključiti da tehnologija DNK analize omogućava sprovođenje pravde na način koji je do skoro bio nezamisliv, uz veliku dobrobit za društvo, ali i da postoji ogroman potencijal za zloupotrebu.

LAŽNI DNK

Vrednost DNK dokaza je uzdrmana kada su uzeti za primer slučajevi u kojima su izvršioi krivičnih dela na mesto događaja počeli da podmeću lažni genetski materijal. Osim na lice mesta, stavljali su ga čak i u svoje telo. Poznat je slučaj Dr. Šninberga koji je silovao jednu od svojih pacijentkinja još 1992. godine, a koja je bila pod jakim sedativima, te se ničeg nije sećala. Međutim, u njenom donjem vešu je pronađena njegova sperma. Doktor je dobrovoljno testiran 3 puta i nikada nije uspostavljena veza između DNK sekvenci njegove spreme pronađene na njenom donjem vešu i DNK sekvenci doktora. Na kraju se ispostavilo da je on hiruški sebi ugradio gumeni jastučić napunjen tuđom krvlju i antikoagulantima u svoju ruku.

Primena DNK veštačenja u Srbiji

DNK veštačenje prvi put se pominje u Zakoniku o izmenama i dopunama o krivičnom postupku (2004) i to u odredbama koje se odnose na pregled i obdukciju leša - tako što će se, kada je to potrebno, primeniti indetifikacione i naučne metode, između ostalog i „analiza DNK uzoraka i poređenje dobijenog DNK profila sa DNK profilom nestalog ili drugog lica, krvnih srodnika lica za koje se pretpostavlja da bi mogao biti identifikovan“ (čl. 136 st 4 ovog zakonika).

Primena DNK veštačenje u krivičnim i sličnim postupcima

Poslednjih godina, DNK veštačenje je našlo svoju punu primenu u postupcima identifikovanja pojedinih lica kao učinilaca određenih krivičnih dela. Takođe, DNK veštačenje vrlo je važno i kod utvrđivanja identiteta nastradalih odnosno nestalih lica. Na osnovu DNK veštačenja urađena je i identifikacija leševa radnika RTS poginulih za vreme bombardovanja 1990. godine. U slučaju ubistva Ivana Stambolića, koji je identifikovan nakon što je nestao 2006 godine, ubijen i zakopan. Na osnovu DNK analize identifikovan je i jedan od članova zemunskog klana, Milan Jurišić čije su kosti pronađene u reci Manzanares u Španiji.

Prvi slučaj u Srbiji u kome je zahvaljujući DNK veštačenju okrivljeni oslobođen je slučaj Rapajić Velibora iz Subotice koji je bio optužen za silovanje i ubistvo studentkinje u Subotici. U toku prekrivičnog postupka u Okružnom sudu u Subotici, gde je vođen ovaj postupak donete su naredbe za veštačenje odnosno DNK analizu spermatozoida pronađenih u vagini pokojne studentkinje, kao i DNK analiza pljuvačke jednog lica, zatim DNK analiza krvi osumnjičenog Rapajića radi utvrđivanja krvne grupe.

Istražni sudija je tokom postupka promenio naredbe i iste dostavio na veštačenje Zavodu za sudsku medicinu u Novom Sadu umesto odgovarajućoj ustanovi u

Mađarskoj. Kako nalazi dobijeni iz Novog Sada i Mađarske nisu bili usaglašeni, pokušano je njihovo usaglašavanje tokom glavnog pretresa ali je to bilo bezuspešno. Sa tih razloga, Biološki fakultet u Beogradu uradio je „super veštačenje“ koje je bilo u potpunoj saglasnosti sa veštačenjem iz Mađarske.

Zahvaljujući internoj bazi podataka Centra za primenu i razvoj PCR Biološkog fakulteta koji je radio drugo veštačenje, takođe vezano za krivično delo silovanja, nakon nekoliko godina od slučaja Rapajić, pronađen je i pravi izvršilac iz ovog predmeta. Optuženi Rapajić je oslobođen i dobio je naknadu štete od države zbog neosnovanog lišenja slobode odnosno pritvora u kome je proveo 376 dana.

USTANOVE KOJE VRŠE DNK VEŠTAČENJE DNK LABORATORIJE

U Srbiji se DNK veštačenje obavlja u Institutu za sudsku medicinu u Beogradu, Centru za sudsku medicinu, toksikologiju i molekularnu genetiku Kliničkog centra Vojvodine u Novom Sadu, Nacionalno kriminalističko tehničkom centru MUP RS i Institutu bezbednosti.

PROBLEMI U VEZI INTERPRETACIJE REZULTATA DNK VEŠTAČENJA

Što se samog nalaza tiče najčešće se u presudama suštinski ne izlazi iz okvira samog nalaza, niti se šire obazlaže značaj ovog veštačenja, već se samo rezultati uklapaju u obrazloženje presude. Najčešće DNK veštačenje, kao jedna od radnji dokazivanja koja se izvodi u raznim fazama postupka, dovodi u pozitivnu ili negativnu vezu lica čiji se nesporni biološki materijal analizira i bioloških tragova za koje se pretpostavlja da ih je to lice ostavilo u određenom mestu, odnosno predmetu mestu izvršenja krivičnog dela, mestu gde je nastupila posledica i eventualno pronađena žrtva krivičnog dela.

Poseban problem na koji treba ukazati je stručni profil ustanove – veštaka DNK analize, jer postoji mogućnost kompromitovanja ove vrste analize u sudskoj praksi primenom neodgovarajućih procedura od strane sudskih veštaka neodgovarajući profila.

Što se tiče problema interpretacije dobijenih rezultata izuzetno je značajno ko podatke dobijene veštačenjem bioloških tragova interpretira pred sudom. Da li je osoba za to kvalifikovana – molekularni biolog genetičar ili lekar. Lekar to ne može da uradi, a naročito da pred sudom na glavnom pretresu objašnjava određena pravila pojedinih grana.

Posebno je važno reći da veštak ne daje odgovor na pitanje onako kako mu ga postave sudija ili tužilac. **Indeks verodostojnosti, koji sudu prezentuje veštak, govori koliko puta je veća verovatnoća da se dobije upravo takvo podudaranje DNK profila biološkog traga i DNK profila osumnjičenog, ako je osumnjičeni zaista ostavio taj trag, od verovatnoće da takav isti DNK profil ima neka druga nepoznata osoba, nasumično odabrana iz populacije.**

Važno je da sud razume šta je tačno veštak rekao, na šta se odnose procene verovatnoće i kako se to može interpretirati. Svaki dokaz će biti interpretiran na sudu u kontekstu konkretnog krivičnog dela i realna dokazna snaga DNK veštačenja u sudskom postupku zavisi od ispravne interpretacije rezultata i njihove prezentacije.

Što se tiče postupanja suda u vezi sa DNK veštačenjem, postoji takođe niz problema. Prvi se javlja po prijemu pismenog nalaza veštaka. Naime, često se događa da veštaci ne budu pozvani u sud radi razjašnjenja svog mišljenja. Takođe, gotovo nikad sud ne traži od veštaka odnosno institucije koja vrši ovo veštačenje da uz pismeni nalaz i mišljenje dostave sudu i elektroferogram koji prati rezultate dobijene analizom pojedinih uzoraka, odnosno utvrđene genske profile pojedinih lica. Takođe, retko se dešava da su sudije uopšte upoznate sa problematikom DNK, pa stoga nemaju ni pripremljena pitanja za veštaka. Iz ovoga proizilazi da je za sudiju najvažnije da je na osnovu veštačenja moguće zaključiti da je došlo do poklapanja određenih tragova koji mu omogućavaju donošenje osuđujuće presude.

ZNAČAJ I PROBLEMI

Prema važećoj sudskoj praksi metod DNK otiska ima potpunu dokaznu snagu.

Da bi se dobili rezultati koji imaju snagu dokaza u sudskim postupcima, neophodna je što kvalitetnija edukacija svih službenih lica koja postupaju prilikom uviđaja na licu mesta.

Neophodno je hitno doneti novi Zakon o nacionalnom DNK registru. Takav zakon bi trebalo da bude u skladu sa najboljim svetskim iskustvima i uz poštovanje međunarodnih standarda koji se tiču zaštite ljudskih prava. Takođe, neophodno je doneti podzakonske akte koji bi detaljno regulisali postupanje sa biološkim tragovima i uvođenje standarda za svaki proces koji prati trag od lica mesta do sudnice.

Ovu vrstu veštačenja treba obaviti u što ranijoj fazi krivičnog postupka - u prethodnoj istrazi, što suštinski pozitivno utiče na smanjenje troškova krivičnog postupka.